

ધોરણ - ૮

સામાજિક વિજ્ઞાન

પાઠ - 4

અંગ્રેજ સમયનાં શહેરો,
ગૃહઉદ્યોગો અને ઉદ્યોગો

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન : 1 નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર એક વાક્યમાં લખો :

(1) અંગ્રેજ શાસન દરમિયાન વિકાસ પામેલાં કોઈ પણ ત્રણ શહેરોનાં નામ જણાવો.

➤ અંગ્રેજ શાસન દરમિયાન વિકાસ પામેલાં ત્રણ શહેરોનાં નામ નીચે મુજબ છે :

અમદાવાદ, મુંબઈ, હંદોર, કોલકતા, સુરત, મદ્રાસ

(2) ભારતમાં સૌપ્રથમ રેલવેલાઇન કયાં બે શહેરો વચ્ચે શરૂ થઈ હતી?

➤ ભારતમાં સૌપ્રથમ રેલવેલાઇન મુંબઈ અને થાણા બે શહેરો વચ્ચે શરૂ થઈ હતી.

(3) નવી દિલ્લીનું નિર્માણ અંગ્રેજકાળમાં કયા પહાડી વિસ્તારમાં શરૂ થયું હતું ?

➤ નવી દિલ્લીનું નિર્માણ અંગ્રેજકાળમાં રાયસીન પહાડી વિસ્તારમાં શરૂ થયું હતું.

(4) ભારતમાં સૌપ્રથમ કાપડમિલ ક્યાં શરૂ થઈ હતી ?

➤ ભારતમાં સૌપ્રથમ કાપડમિલ ઈ.સ. 1854 માં મુંબઈમાં શરૂ થઈ હતી.

પ્રશ્ન : 2 નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખો :

(1) અંગ્રેજ શાસનની શરૂઆતમાં ભારતીય ઉદ્યોગોની સ્થિતિ જણાવો.

➤ અંગ્રેજ શાસનની શરૂઆત થતાં આપણા પરંપરાગત ભારતીય ઉદ્યોગો જેવા કે સુતરાઉ કાપડ, શિલ્પ અને ધાતુકલા, ગરમ મસાલા વગેરે નાશ થવા લાગ્યા. ઇંગ્લેંડના આધુનિક કારખાનાઓના વિકાસના કારણે ભારતીય ગૃહઉદ્યોગની પડતી શરૂ થઈ. ભારતના સુતરાઉ અને રેશમી કાપડઉદ્યોગ કંપની શાસનમાં ટકી શક્યા નહિ. ઇંગ્લેંડના ઉદ્યોગોના વિકાસ માટે અંગ્રેજો ભારતના વધુ ને વધુ પ્રદેશો ઉપર શાસન સ્થાપવા માંગતા હતા.

- તેઓ ભારતને બજાર સમજતા હતા. ભારતમાં સસ્તા ભાવે ખરીદેલો કાચો માલ યુરોપ-ઇંગ્લેંડમાં વધુ ભાવથી વેચીને કંપનીને મોટો નફો મળતો હતો. એટલે કે ભારતના ભોગે ઇંગ્લેંડના ઉદ્યોગોનો વિકાસ થયો હતો.
- આમ છતાં વૈજ્ઞાનિક સંશોધનોને કારણે ઓગણીસમી સદીના અંત ભાગમાં ધીમે પણ મજબૂત ગતિએ ભારતમાં શણ, સુતરાઉ કાપડ, લોખંડ-પોલાદ, કાગળ, રસાયણ, ચામડાં કમાવવાના અને જહાજ બાંધવા જેવા ઉદ્યોગોનો વિકાસ થવા લાગ્યો. ઇંગ્લેંડ સરકાર આ ઉદ્યોગોના વિકાસ આડે આવતી હોવાથી તેની ગતિ ધીમી હતી. તેમ છતાં કાપડ અને લોખંડ-પોલાદ જેવા ઉદ્યોગોનો સારો વિકાસ થયો હતો.

(2) અંગ્રેજ શાસન દરમિયાન ભારતમાં કાપડ ઉદ્યોગનો વિકાસ જણાવો.

- ભારતમાં સૌપ્રથમ કાપડમિલ ઈ.સ. 1854માં મુંબઈમાં શરૂ થઈ હતી. પછી અમદાવાદ, નાગપુર, સોલાપુર, મદ્રાસ (ચેન્નઈ) જેવાં સ્થળોએ કાપડની મિલો શરૂ થઈ. એકલા અમદાવાદમાં 106 મિલો શરૂ થઈ હતી. ઇંગ્લેંડના માન્યેસ્ટરમાં કાપડ ઉદ્યોગનો સારો વિકાસ થયો હતો. આથી અમદાવાદને ભારતનું 'માન્યેસ્ટર' ગણવામાં આવતું. અમદાવાદમાં રણછોડલાલ છોટાલાલે ઈ.સ. 1861માં મે માસની 30મી તારીખે ગુજરાતની સૌપ્રથમ મિલ શરૂ કરી હતી.

ભારતમાં સોલાપુર અને દક્ષિણ ભારતના મદુરાઈમાં કાપડ ઉદ્યોગનો વિકાસ થયો હતો. ભારતીય બજારોમાં બ્રિટનનું કાપડ સસ્તા ભાવે વેચાતું હતું, જેના કારણે ઉત્પાદકોને મોંઘા ભાવે વેચવું પડતું હતું. આ સમયે મહાત્મા ગાંધીના આગમન બાદ સ્વાતંત્ર્ય-ચળવળના ભાગરૂપે સ્વદેશી આંદોલન શરૂ થતાં ભારતના ગ્રામોદ્યોગ, હાથકાંતણ, હાથવણાટ, કુટીર ઉદ્યોગો અને હુન્નર ઉદ્યોગોને પ્રોત્સાહન મળ્યું.

(3) પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ પછી ભારતના લોખંડ-પોલાદ ઉદ્યોગના વિકાસ વિશે જણાવો.

➤ પ્રથમ વિશ્વ યુદ્ધના દબાણના કારણે ભારતમાં ઔદ્યોગિક વિકાસને વેગ મળ્યો. જમશેદજી તાતાએ સાકચી (હાલનું જમશેદપુર)માં લોખંડનું સૌપ્રથમ કારખાનું સ્થાપ્યું. આ કારખાનાની સ્થાપના થતાં જ ભારતમાં લોખંડ-પોલાદ જેવા પાયાના ઉદ્યોગોની શરૂઆત થઈ. નવીન પદ્ધતિથી લોખંડનું ઉત્પાદન થવાથી ભારતમાં ભઠ્ઠીઓમાં પિગળાવીને બનાવવામાં આવતા લોખંડનો યુગ પૂરો થયો.

કારણ કે એમાં કોલસાની ખૂબ જરૂર પડતી. અંગ્રેજોના નવા કાયદા મુજબ હવે જંગલમાંથી કોલસો મેળવવો મુશ્કેલ થયો. લોખંડ-પોલાદના ઉત્પાદનની શરૂઆત થતાં બીજા ક્ષેત્રના ઉદ્યોગોની શરૂઆત થઈ. બેંગલુરુમાં ‘ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ સાયન્સ’ નામની સંસ્થાની સ્થાપના થવાથી લોખંડ- પોલાદ ઉદ્યોગને નવી દિશા મળી. ફૂલટી અને બુરહાનપુરમાં લોખંડ-પોલાદનાં કારખાનાં શરૂ થયાં. ભદ્રાવતીમાં પણ કારખાનાની શરૂઆત થઈ હતી. આમ ધીમે-ધીમે ભારતમાં ધાતુવિદ્યામાં પ્રગતિ આવવા લાગી.

પ્રશ્ન : ૩(અ) નીચે આપેલ વિકલ્પમાંથી સાચો વિકલ્પ શોધીને લખો :

(1) બ્રિટિશ રાજવીને મુંબઈ ટાપુ દહેજમાં કોણે આપ્યો હતો ?

(A) ફ્રેન્ચોએ

(B) પોર્ટુગીઝોએ

(C) મુઘલોએ

(D) મરાઠાઓએ

(2) “ફોર્ટ વિલિયમ” કિલ્લો પાછળથી કયા શહેર તરીકે વિકાસ પામ્યો હતો ?

(A) દિલ્લી

(B) ચેન્નઈ

(C) મુંબઈ

(D) કોલકાતા

(3) કયા શહેરને ભારતનું ‘માન્યેસ્ટર’ કહેવામાં આવતું ?

(A) અમદાવાદ

(B) નાગપુર

(C) સોલાપુર

(D) સાંગલી

(4) કઈ સંસ્થાની સ્થાપના થવાથી ભારતમાં લોખંડ-પોલાદ ઉદ્યોગને નવી દિશા મળી હતી ?

(A) ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ આર્ટ્સ

(B) ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ મેનેજમેન્ટ

(C) ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ સાયન્સ

(D) ઇન્ડિયન કોમર્શિયલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ

પ્રશ્ન : ૩(બ) જોડકાં જોડો :

અ

બ

(1) લોખંડ-પોલાદ ઉદ્યોગ

(2) કાપડ ઉદ્યોગ

(3) ફોર્ટ સેન્ટ જયોર્જ

(4) ફોર્ટ વિલિયમ

(A) કોલકાતા

(B) જયપુર

(C) જમશેદપુર

(D) અમદાવાદ

(E) ચેન્નઈ

THANKS

FOR WATCHING